

ילדים בגיל הרך והוריהם במלחמת "חרבות ברזל": ממצאי סקר אורך לאחר 7 באוקטובר

דנה שי, כרמל בלנק, יעל נבון ויוסי שביט

המחקר נערך בתמיכתן הנדיבה של קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב

סדרת מחקרי הגיל הרך של מרכז טאוב

מחקר מס' 18, ירושלים, אלול תשפ"ד, ספטמבר 2024

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'יין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז מקבל גם תמיכה שנתית נדיבה מתורמים פרטיים, מקרנות ומפדרציות יהודיות.

מרכז טאוב הוא מכון מחקר על-מפלגתי ובלתי תלוי העורך מחקרים איכותיים בנושאי חברה וכלכלה בישראל. המרכז מציג בפני מקבלי ההחלטות המובילים ובפני כלל הציבור בישראל תמונה רחבה המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית מדיניות ציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים וחוקרות בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים ומומחיות מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים מבוססי נתונים בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים שעל סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך וחלופות מדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובחו"ל.

הפרסומים של מרכז טאוב הם על דעתם ועל אחריותם של מחבריהם בלבד. אין בהם כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

היוזמה לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך

היוזמה לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך של מרכז טאוב נועדה לקדם מחקר על השפעת סביבתם של ילדים בגיל הרך על הישגיהם בעתיד ולהפיץ ידע עדכני בנושא. מטרתה לסייע בקידום מדיניות אפקטיבית לשיפור התנאים הסביבתיים שבהם ילדים בישראל מבלים את שנות חייהם הראשונות, כדי לשפר את הישגיהם ולצמצם פערים חברתיים-כלכליים בקרבם. חוקרי היוזמה כותבים דוחות מחקר עדכניים, סקירות ספרות וניירות עמדה ומדיניות. במסגרת מאמציה להפיץ ידע עדכני, היוזמה מקיימת סמינר עיוני לביסוס ידע בין-תחומי – תיאורטי ואמפירי – בחקר הגיל הרך. את פעילות היוזמה מלווה ועדה מייעצת המורכבת מאנשי ונשות אקדמיה מובילים, קובעי וקובעות מדיניות ופעילים ופעילות של ארגוני החברה האזרחית, המחויבים לקידום ויישום מדיניות אפקטיבית בתחום הגיל הרך בישראל. פעילות היוזמה נתמכת על ידי קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב.

בראש היוזמה עומד פרופ' יוסי שביט, חוקר ראשי במרכז טאוב ופרופסור אמריטוס באוניברסיטת תל אביב.

צוות החוקרות: ד"ר כרמל בלנק, ד"ר יעל נבון, דנה שי.

אנא צטטו מחקר זה כך:

Shay, D., Blank, C., Navon, Y., & Shavit, Y. (2024), The Impact of the Israel-Gaza War on Young Children and Their Parents: Longitudinal Survey Findings Post-October 7th, Taub Center for Social Policy Studies in Israel. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13825741>

ילדים בגיל הרך והוריהם במלחמת "חרבות ברזל": ממצאי סקר אורך לאחר 7 באוקטובר

דנה שי, כרמל בלנק, יעל נבון ויוסי שביט

אירועי 7 באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיהם הותירו מדינה שלמה – ובכלל זה מבוגרים וילדים גם יחד – פצועה וכואבת. לכאורה היה אפשר לחשוב כי ילדים בגיל הרך אינם מבינים את המצב לאשורו ולכן אינם מושפעים מן האירועים כמו מבוגרים, אך עדויות מחקריות מראות שחשיפה לאירועי מלחמה בגיל הרך פוגעת ברווחת הילדים ובהתפתחותם הכללית (Sadeh et al., 2008). בגיל הרך, שבו ההתפתחות הקוגניטיבית, הרגשית והחברתית מואצת, ילדים רגישים במיוחד לסביבתם. לפיכך לפגיעות שנגרמות מחשיפה למצבי חירום ודחק בסביבתם, ובפרט אצל הוריהם, עשויות להיות השלכות שליליות ארוכות טווח (Bailey et al., 2001; Phillips & Shonkoff, 2000).

* דנה שי, חוקרת במרכז טאוב; דוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב. ד"ר כרמל בלנק, חוקרת בכירה במרכז טאוב; המחלקה למדעי ההתנהגות, המרכז האקדמי רופין. ד"ר יעל נבון, חוקרת בכירה במרכז טאוב. פרופ' יוסי שביט, ראש יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך; פרופסור אמריטוס לסוציולוגיה באוניברסיטת תל אביב. המחקר נערך במסגרת יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך, שפעילותה נתמכת על ידי קרן ברכה, קרן ברנרד ון ליר ויד הנדיב.

מסמך זה הוא חלק מפרויקט מחקר שנערך בשיתוף KI – המכון הישראלי למחקר יישומי בבריאות חיסובית. אנו מודים לד"ר יאיר צדקה ממכון KI על הערות וייעוץ לגרסאות קודמות של המסמך. אנו מודים גם לד"ר שרית סילברמן ממרכז טאוב על תרומתה לפרויקט המחקר בשלביו המוקדמים.

על מנת ללמוד על מצבם של ילדים בגיל הרך בישראל והוריהם במהלך המלחמה, ערכה יוזמת מרכז טאוב לחקר ההתפתחות ואי השוויון בגיל הרך סקר בקרב הורים לילדים בגיל לידה עד 6. הנתונים נאספו באמצעות סקר אינטרנטי שביצעה עבורנו חברת "הגל החדש" באמצעות iPanel. ייחודו של סקר זה בכך שהוא חוזר לאותן משפחות במועדים שונים ומשתמש בשאלונים מקצועיים מתוקפים לבדיקת מצב הילדים והוריהם. הסקר נערך בשני גלים: הגל הראשון נערך בינואר 2024 וכלל 1,199 הורים (אם או אב) יהודים; הגל השני נערך ביולי 2024 וכלל 804 משיבים יהודים שנסקרו בגל הראשון (כ-67% מהמשיבים בגל הראשון) ו-151 הורים ערבים. בסך הכול השיבו על הסקר 1,350 הורים לילדים בגיל הרך. מטרת הסקר הייתה לבחון את מצבם הרגשי, ההתנהגותי וההתפתחותי של ילדים צעירים בתקופה זו ואת מצבם הרגשי של הוריהם, וכן לבחון גורמים שונים היכולים להסביר את מצבם. במסמך זה מתוארים ממצאים ראשוניים מן הגל השני של הסקר ונערכת השוואה בין שני הגלים כדי ללמוד על שינויים שחלו בקרב אותן משפחות בפרק הזמן שביניהם. סקירה זו מתמקדת בעיקר בשתי תופעות ייחודיות למלחמה: שירות מילואים של אחד מהורי הילד ועזיבת משפחות את בתיהן (פינוי).¹ לפירוט על המתודולוגיה של הסקר ראו בנספח.

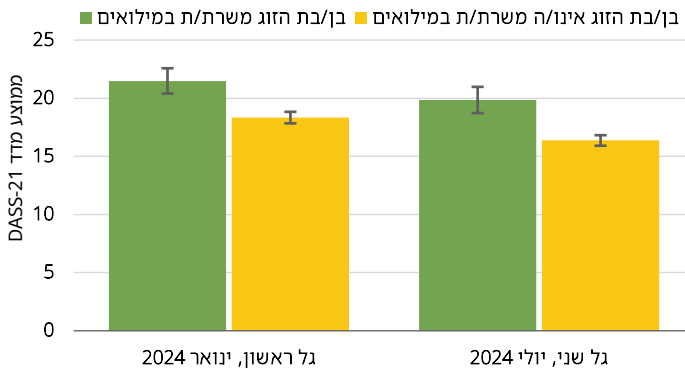
הורים שבני זוגם שירתו במילואים מדווחים על רמות גבוהות יותר של מצוקה נפשית

שירות מילואים של בן או בת זוג יכול להיות מקור משמעותי של סטרס להורים לילדים צעירים, בייחוד במצבי חירום כמו מלחמה. תרשים 1 מתאר את הקשיים הרגשיים של הורים לילדים בגיל הרך באמצעות מדד (Depression, Anxiety and Stress) DASS-21 Scale), הבוחן באמצעות דיווח עצמי תסמינים של דיכאון, חרדה וסטריס. ההשוואה התבצעה לאורך זמן בין הורים שבני זוגם היו בשירות מילואים לבין הורים שבני זוגם לא גויסו. פרטים נוספים על שאלון DASS-21 ראו בנספח. ההורים שהשיבו על הסקר נשאלו אם בן או בת זוגם גויסו לשירות מילואים מאז תחילת המלחמה. הנתונים מוצגים עבור אותן קבוצות הורים בגל 1 (ינואר 2024) וגל 2 (יולי 2024). מהנתונים עולה כי גם בגל הראשון וגם כעבור חצי שנה, הורים שכן או בת הזוג שלהם גויסו לשירות מילואים מאז תחילת המלחמה דיווחו על קשיים רגשיים רבים יותר לעומת הורים שכן או בת הזוג שלהם לא גויסו. ההבדל היה מובהק סטטיסטית ($p \leq 0.05$) הן בגל הראשון והן בגל השני, מה שמעיד על כך ששירות מילואים קשור לרמות גבוהות יותר של תסמיני דיכאון, חרדה וסטריס אצל בן או בת הזוג. לצד זאת, בין ינואר 2024 ליולי 2024 חלה ירידה מובהקת בקשיים הרגשיים שעליהם דיווחו ההורים, בין שבני זוגם שירתו במילואים מאז תחילת

1 לעיון בממצאים מתוך הגל הראשון של הסקר ראו בלנק ואחרים, 2024.

המלחמה ובין שלא שירתו.² ירידה זו מצביעה על שיפור כללי במצב הרגשי עם הזמן, אך למרות השיפור, רמת הדיכאון, החרדה והסטרטס של הורים שבני זוגם היו בשירות מילואים נותרה גבוהה יותר מזו של הורים שבני זוגם לא גויסו למילואים.

תרשים 1. ממוצע מדד DASS-21 לתסמיני דיכאון, חרדה וסטרטס בקרב הורים לילדים בגיל הרך, לפי שירות מילואים של בן או בת הזוג, ינואר ויולי 2024

הערות: פירוט על מדד DASS-21 ראו בנספח; לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה. מקור: שי, בלנק, נבון ושבטי, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

הקשר בין שירות המילואים של הורה לרמת הנסיגה הרגשית וההתנהגותית של הילדים

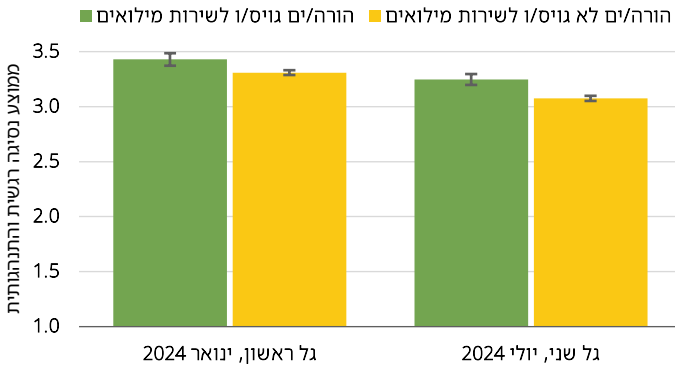
בעקבות ההשלכות המתמשכות של שירות המילואים על הרווחה הנפשית של בני ובנות הזוג, חשוב לבחון גם את הקשר שלו למצבם של הילדים. תרשים 2 מציג את ההבדלים ברמת הנסיגה הרגשית וההתנהגותית בין ילדים שאחד מהוריהם היה בשירות מילואים מאז תחילת המלחמה ועד מועד הסקר ובין ילדים שהוריהם לא גויסו למילואים, לרבות השוואה בין הגל הראשון לגל השני. הנסיגה הרגשית וההתנהגותית של הילדים נמדדה באמצעות דיווחי ההורים על מצבם של הילדים בעת הסקר בהשוואה למצבם שלושה

2 כאמור, ההורים נשאלו אם בן או בת זוגם גויסו לשירות מילואים מאז תחילת המלחמה. לפיכך חשוב לציין כי אין בידינו נתונים על שירות מילואים של בן או בת הזוג בזמן המענה על השאלון בגל השני, ולכן איננו יודעים אם השירות נמשך או כבר הסתיים עד מועד זה. סביר להניח כי בינואר 2024 היה מספר גדול הרבה יותר של משיבים שבני או בנות הזוג שלהם או שלהן שירתו במילואים בעת המענה על הסקר, ואילו ביולי 2024 דיווחו חלק גדול מהמשיבים על שירות מילואים שהיה והסתיים.

חודשים קודם לכן, וכללה תופעות כמו פחד מרעשי פתע, התפרצויות זעם או קושי להירדם. מדד זה נע בין 1 ל-5, כאשר 1 מסמן "הרבה פחות" ו-5 מסמן "הרבה יותר". מהתרשים עולה כי ילדים שאחד מהוריהם שירת במילואים חוו, בממוצע, נסיגה גדולה יותר ברווחה הנפשית מזו שחוו ילדים שהוריהם לא גויסו, והבדל זה מובהק סטטיסטית ($p \leq 0.05$).

כמו כן נראתה ירידה מובהקת במדד הנסיגה הרגשית וההתנהגותית של הילדים לאורך הזמן, בין שהוריהם גויסו למילואים לתקופה כלשהי בזמן המלחמה ובין שהוריהם לא גויסו ($p \leq 0.05$). ירידה זו מצביעה על שיפור כללי במצב הילדים כעבור חצי שנה. עם זאת, יש לזכור שבינואר נמדדה הנסיגה בין התקופה שלפני המלחמה לתקופה שלאחריה, ואילו ביולי נמדד השינוי בתוך תקופת המלחמה, ולכן סביר שיהיה קטן יותר. עוד נמצא, כי הנסיגה הרגשית וההתנהגותית של ילדים שאחד מהוריהם שירת במילואים ירדה ב-5.6% בין שני גלי הסקר, ואילו הנסיגה של ילדים שהוריהם לא שירתו במילואים ירדה בשיעור של 7.0%. דבר זה מעיד על כך שהשיפור במצב הילדים שהוריהם שירתו במילואים היה איטי יותר. לסיכום, אף על פי שנראתה ירידה משמעותית במדד הנסיגה בין שני גלי המדידה, הממצאים מורים על קשר שלילי מתמשך בין שירות המילואים של ההורים ובין רווחתם הנפשית של הילדים.

תרשים 2. נסיגה רגשית והתנהגותית אצל ילדים בגיל הרך, לפי שירות מילואים של אחד מהוריהם, ינואר ויולי 2024

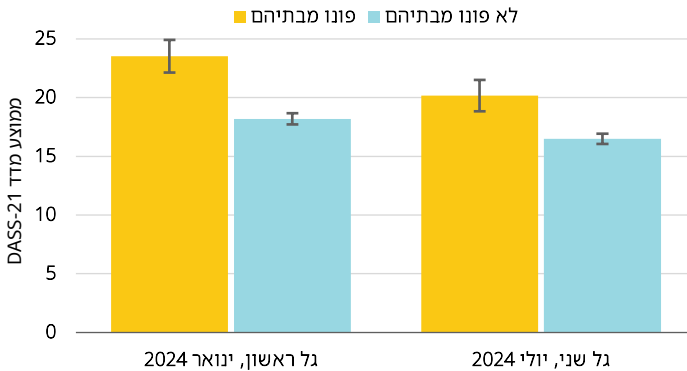
הערות: לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה.

מקור: שי, בלנק, נבון ושביט, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

הורים שפונו מבתיהם סובלים מקשיים נפשיים ומקשיי תפקוד רבים יותר

בשל המלחמה נאלצו כ-330 אלף ישראלים לעזוב את בתיהם בחיפזון ולעבור למגורים זמניים (אבירם-ניצן וקנת פורטל, 2023). חוויה כזו עלולה להיות חוויה מטלטלת ומערערת לכל בני המשפחה ולייצר תחושות של חוסר ביטחון, תלישות וסטרס הן אצל הילדים והן אצל הוריהם. תרשים 3 מציג את הקשיים הרגשיים של הורים לילדים בגיל הרך, כפי שנמדדו באמצעות מדד DASS-21, ומשווה בין הורים שפונו מבתיהם ובין הורים שלא פונו. מהנתונים עולה כי הן בקרב הורים שפונו והן בקרב הורים שלא פונו חלה ירידה מובהקת סטטיסטית ברמת המצוקה הנפשית בין ינואר 2024 ליולי 2024. ייתכן שירידה זו מעידה על פיתוח חוסן גם בקרב המפונים, או שהיא נובעת מחזרתם של חלק מהמפונים לבתיהם. עם זאת, למרות השיפור שחל לאורך הזמן, הן בינואר והן ביולי, הורים שפונו בתחילת המלחמה ממקום מגוריהם – בין שחזרו לבתיהם ובין שלא חזרו אליהם – דיווחו על תסמינים רבים יותר של דיכאון, חרדה וסטרס בהשוואה להורים שלא פונו.³

תרשים 3. ממוצע מדד DASS-21 לתסמיני דיכאון, חרדה וסטרס בקרב הורים לילדים בגיל הרך, לפי פינוי ממקום המגורים בעקבות המלחמה, ינואר ויולי 2024

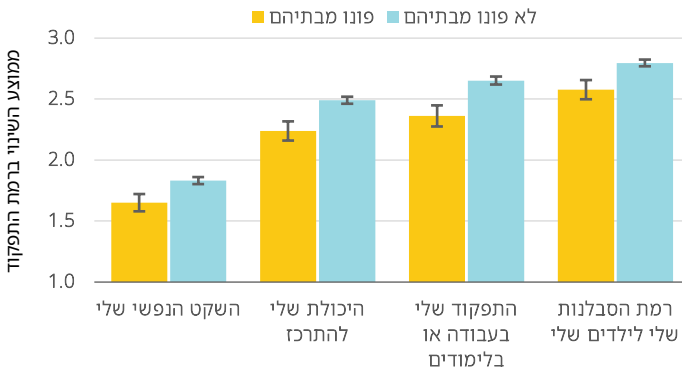
הערות: פירוט על מדד DASS-21 ראו בנספח; לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה.

מקור: שי, בלנק, נבון ושביט, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

3 בחנו גם את ההבדלים בין מפונים שעד יולי 2024 כבר חזרו לביתם לבין אלה שעדיין מפונים. נמצא כי הורים שביוולי 2024 עדיין לא חזרו לבתיהם חוו בממוצע תסמינים רבים יותר של דיכאון, חרדה וסטרס בהשוואה להורים שפונו מביתם בתחילת המלחמה אך שבו אליו במהלך החודשים ינואר עד יולי 2024. יש לציין, עם זאת, כי ההבדל בין שתי הקבוצות לא נמצא מובהק סטטיסטית, ככל הנראה בגלל מיעוט מקרים של מפונים שחזרו לביתם במדגם (22 מקרים).

פינוי ממקום המגורים, בייחוד כאשר שהייה הרחק ממנו נמשכת זמן רב, עלול להשפיע באופן משמעותי על התפקוד היום-יומי של הורים. ההורים שהשתתפו בסקר התבקשו להשוות את מצבם לפני 7 באוקטובר למצבם בעת המענה על הסקר ולהעריך אם תפקודם בתחומים שונים השתנה לרעה או לטובה. התחומים שנבדקו הם רמת הסבלנות כלפי ילדיהם, התפקוד בעבודה או בלימודים, היכולת להתרכז והשקט הנפשי. מדד זה נע בין 1 – "הרבה פחות טוב" – ל-5 – "הרבה יותר טוב". תרשים 4 מראה כי הורים שפונו מבתיהם בעקבות המלחמה דיווחו על ירידה ניכרת בתפקוד בכל ארבעת התחומים הללו בהשוואה להורים שלא פוננו. נמצא כי ממוצע התפקוד של הורים מפונים נמוך באופן מובהק מזה של הורים שלא פוננו. ממצאים אלו מדגישים את הקשר השלילי בין הפינוי ובין התפקוד היום-יומי והסבלנות של ההורים. ממצא זה מדגיש כי הפינוי פוגע לא רק ברווחה הנפשית של ההורים, אלא גם ביכולת התפקוד שלהם בבית ובעבודה.⁴

תרשים 4. ממוצע השינוי ברמת התפקוד בחיי היום-יום של הורים לילדים בגיל הרך, לפי פינוי ממקום המגורים בעקבות המלחמה, ינואר 2024

הערות: לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה.

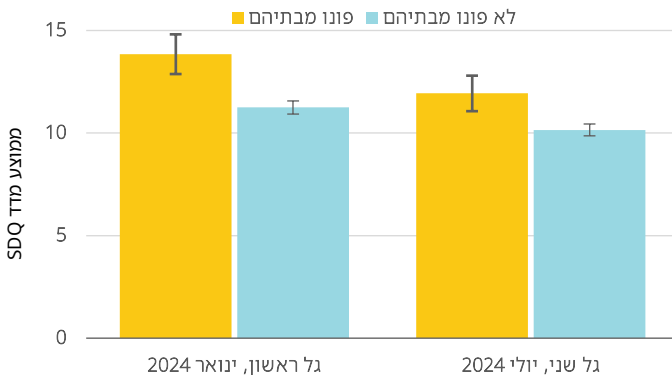
מקור: שי, בלנק, נבון ושביט, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

4 תרשים זה מוצג עבור מדידות שנערכו בגל הראשון, בינואר 2024. בשל הוספת שאלות אחרות, לא חזרנו על שאלות אלה בגל השני.

כמו הוריהם, ילדים שפוננו מבתיהם חווים קשיים רגשיים רבים יותר, גם לאורך זמן

פינוי ממקום המגורים במהלך המלחמה עלול להשפיע גם על רווחת הילדים. תרשים 5 מתאר את הקשר בין פינוי ממקום המגורים בעקבות המלחמה ובין רמת הקשיים הרגשיים וההתנהגותיים של ילדים, כפי שנמדדו באמצעות מדד (SDQ Strengths and Difficulties Questionnaire). לפרטים נוספים על שאלון SDQ ראו בנספח. כצפוי, ובהתאם לממצאים שנצפו בקרב ההורים, ילדים שפוננו ממקום מגוריהם בעקבות המלחמה חוו קשיים רגשיים והתנהגותיים חמורים יותר מילדים שלא פונו. אמנם בין ינואר 2024 ליולי 2024 נצפתה ירידה מובהקת ברמת הקשיים של כלל הילדים, אך ההבדלים בין ילדים שפוננו לבין ילדים שלא פונו נשמרו, והם מדגישים את הקושי שבפינוי.⁵

תרשים 5. ממוצע רמת הקשיים הרגשיים וההתנהגותיים של ילדים (מדד SDQ), לפי פינוי ממקום המגורים בעקבות המלחמה, ינואר ויולי 2024

הערות: פירוט על מדד SDQ ראו בנספח; לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה.

מקור: שי, בלנק, נבון ושביט, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

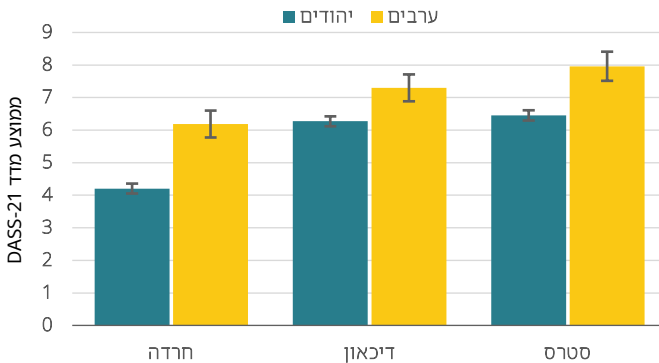
5 בתנו גם את ההבדלים בין מפונים שעד יולי 2024 כבר חזרו לביתם לבין אלה שעדיין מפונים. נמצא כי ילדים שביולי 2024 עדיין לא חזרו לביתם חוו בממוצע קשיים רבים יותר מילדים שפוננו מביתם בתחילת המלחמה אך שבו אליו במהלך החודשים ינואר עד יולי 2024. יש לציין, עם זאת, כי ההבדל בין שתי הקבוצות לא נמצא מובהק סטטיסטית, ככל הנראה בגלל מיעוט מקרים של מפונים שחזרו אל ביתם במדגם (22 מקרים).

כאמור, הסקר מבוסס על דיווח עצמי של הורים על מצבם ומצב ילדיהם. הדיווח על מצב הילד עלול להיות מושפע ממצבים פסיכולוגיים אישיים כגון דיכאון, חרדה או סטרס של ההורה. חשוב לציין כי השפעות אלו עשויות להטות את האופן שבו ההורים מדווחים על מצב ילדיהם ולגרום להערכת יתר או להערכת חסר של היקף ההשפעות הנפשיות והפיזיות.

הבדלים בחומרת הקשיים הנפשיים בין הורים יהודים להורים ערבים

עד כה סקרנו את מצבם הרגשי של ילדים והוריהם בהקשר של שירותי מילואים של אחד מההורים, המאפיין בעיקר את האוכלוסייה היהודית, וכן בהקשר של פינוי מהבית. לסיום ביקשנו לבחון את רמת המצוקה הרגשית בקרב הורים יהודים בהשוואה לרמה בקרב הורים ערבים (מוסלמים ברובם) על רקע המתח האתנו-לאומי הקיים בחברה הישראלית, שייתכן שאף התעצם בעקבות המלחמה. לדוגמה, בסקר של המכון למחקרי ביטחון לאומי מדצמבר 2023 דיווחו 53% מהנשאלים כי הם חשים בשינוי לרעה ביחסים בין יהודים לערבים מאז פרוץ המלחמה, 27% דיווחו כי לא חשו בשינוי, ורק 9% חשו בשינוי לטובה (לביא ואחרים, 2023). ממצאי הסקר שלנו, כפי שניתן לראות בתרשים 6, מראים שהורים ערבים דיווחו במוצע על רמות דיכאון, חרדה וסטריס גבוהות יותר מאלה של הורים יהודים, וההבדלים בין הקבוצות מובהקים סטטיסטית ($p \leq 0.05$). חשוב להדגיש כי איננו טוענים כאן לסיבתיות ישירה בין המלחמה הנוכחית ובין רמות המצוקה אצל הורים ערבים. את מצבם הנפשי הקשה יותר של ערבים בתקופת המלחמה יכולים להסביר גורמים שונים שאינם קשורים בהכרח למלחמה, כגון הגידול המתמשך במספר מעשי הרצח באוכלוסייה הערבית (וינר ואחרים, 2024) או התנודות בשיעורי התעסוקה (דבאוי ואחרים, 2023). כך או כך, הורים לילדים בגיל הרך בחברה הערבית בישראל סובלים מתסמיני דיכאון, חרדה וסטריס בשיעורים ניכרים במיוחד בהשוואה להורים יהודים.

תרשים 6. ממוצע מדד DASS-21 לתסמיני דיכאון, חרדה וסטריס בקרב הורים, לפי לאום, יולי 2024

הערות: פירוט על מדד DASS-21 ראו בנספח; לפי דיווחי ההורים בסקר; הקווים האנכיים בראשי העמודות מייצגים את טעות התקן (standard error) של הממוצע עבור כל עמודה.

מקור: שי, בלנק, נבון ושביט, מרכז טאוב | נתונים: סקר האורך של היוזמה לחקר הגיל הרך במרכז טאוב

סיכום והמלצות מדיניות

אירועי 7 באוקטובר 2023 והימים שאחריו והמלחמה שפרצה בעקבותיהם השפיעו רבות על החברה הישראלית, ובכלל זה על ילדים בגיל הרך. מהנתונים שהוצגו בדוח זה נראה כי למרות שיפור מסוים שחל ברווחה הנפשית של ילדים ושל הוריהם בחצי השנה האחרונה, עדיין ישנן אוכלוסיות אשר ממשיכות להיות פגיעות במיוחד – בני זוג וילדים של משרתי מילואים, הורים וילדים אשר פונו מביתם וכן הורים וילדים בחברה הערבית.

שירות המילואים של בן או בת הזוג: הורים שבן או בת הזוג שלהם היו בשירות מילואים סובלים מקשיים רגשיים רבים יותר, ובהתאם גם בילדיהם ניכרת מצוקה גדולה יותר, גם לאחר תקופה ממושכת שבה לפחות חלק מההורים כבר חזרו משירות המילואים. ממצאים אלו מדגישים עד כמה חשובים מערכי התמיכה למשפחות משרתי המילואים, הן הממוסדים והן הקהילתיים. מומלץ לאפשר סיוע פסיכולוגי וליווי ותמיכה למשפחות אלו גם לאחר תום שירות המילואים, ורצוי לעקוב אחר משפחות אלו לאורך זמן, בייחוד באמצעות הרשות המקומית, אשר הקשר שלה עם תושביה הדוק יותר מהקשר של משרד הביטחון או של גופים אחרים ברמת המדינה עם האזרחים.

פינוי ילדים והורים מהבית: ילדים והורים שפונו מבתיהם עקב המלחמה חוו קשיים גדולים יותר ממי שלא פונו, והם ממשיכים לחוות אותם לאורך זמן. המשפחות המפונות, בייחוד מהצפון, נמצאות גם כיום במצב של חוסר ודאות, ומצב זה עלול לגבות מהן ומילדיהן מחיר כבד יותר ככל שתתארך התקופה שבה הם רחוקים מבתיהם. חשוב ביותר להמשיך ולהפעיל בכל מרכזי ומלונות המפונים מערכי תמיכה רגשית, לרבות הדרכות הורים, ולספק תמיכה זו גם למשפחות מפונות אשר אינן חלק מקהילות שהתפנו יחד אלא מפוזרות ביישובים קיימים. חשוב לספק את הכלים המתאימים גם למערכי התמיכה ולמדריכות החינוכיות במעונות לגיל הרך ברשויות שאליהן פונו משפחות, כדי שגם הצוות החינוכי יוכל להמשיך ולתת מעטפת תומכת.

האוכלוסייה הערבית במלחמה: ממצאי הסקר מעידים גם על מצבם הנפשי הקשה של הורים ערבים בתקופה זו. חשוב להכיר בכך ולספק תוכניות תמיכה ייעודיות, מותאמות תרבותית לאוכלוסייה הערבית, עם דגש על סיוע פסיכולוגי ותמיכה נפשית. כאמור, איננו יודעים להבחין אם מצוקת ההורים הערבים נובעת מהמלחמה עצמה או מגורמים אחרים, חברתיים-כלכליים למשל, אך ברור שההורים הערבים סובלים מתסמינים קשים יותר של דיכאון, חרדה וסטres. לפיכך יש צורך לפתח וליישם תוכניות תמיכה ייעודיות לאוכלוסייה זו, כדי לסייע לה להתמודד עם הקשיים הנוכחיים.

מקורות

אבירם-ניצן, ד', וקנת פורטל, ר' (2023). כ-330 אלף ישראלים פונו או התפנו מבתיהם בעקבות מלחמת "חרבות ברזל". המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בלנק, כ', שי, ד', נבון, י', סילברמן, ש', ושביט, י' (2024). קשיים רגשיים והתנהגותיים בקרב ילדים בגיל הרך והוריהם: תמונת מצב עדכנית בעקבות המלחמה. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

דבאוי, מ', אפשטיין, ג', ווייס, א' (2023). שוק העבודה ההדוק בישראל: ינואר עד ספטמבר 2023. בתוך א' וייס (עורך), דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2023 (עמ' 111–137). מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

וינרב, א', וייס, א', שאמי, ל', וקידר, נ' (2024). שיעור מקרי הרצח בישראל: מגמות עכשוויות והשוואה בין-לאומית. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

לביא, א', ותד, מ', קלור, א', דיטש, מ', מלר, ר', ואלרון, מ' (2023). יחסי ערבים-יהודים בצל המלחמה. מבט על, 1805. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

Bailey, D. B., Jr., Bruer, J. T., Symons, F. J., & Lichtman, J. W. (Eds.). (2001). *Critical thinking about critical periods*. Paul H Brookes Publishing.

Phillips, D. A., & Shonkoff, J. P. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academies Press.

Sadeh, A., Hen-Gal, S., & Tikotzky, L. (2008). Young children's reactions to war-related stress: A survey and assessment of an innovative intervention. *Pediatrics*, 121(1), 46–53.

נספח

הנתונים נאספו באמצעות סקר אינטרנטי שביצעה עבורנו חברת "הגל החדש" באמצעות iPanel. במדגם בוצעה דגימת יתר של הורים מיישובי עוטף עזה וקו העימות בצפון (על פי הגדרת אזורי פיקוד העורף), ובסך הכול נכללו בגל הראשון 117 הורים מיישובים אלו.⁶ משאר אזורי הארץ נדגמו הורים לפי מכסות שנקבעו בהתאם להתפלגות המשתנים רמת השכלה ורמת דתיות באוכלוסייה הכללית, כפי שהיא משתקפת בסקרי הלמ"ס. המדגם אינו מייצג כלל את האוכלוסייה החרדית משום ששיעור ההשתתפות של חרדים בפאנל האינטרנטי נמוך מאוד.

הסקר מתבסס על דיווח עצמי של הורים על מצבם ועל מצב ילדיהם הרכים בזמן המלחמה. משתתפי הסקר נשאלו על מידת החשיפה שלהם לאירועים הקשורים למלחמה, כגון פינוי ממקום המגורים, גיוס של אחד ההורים למילואים, פגיעה פיזית או נפשית של קרוב משפחה או מוות במשפחה. הקשיים ההתנהגותיים והרגשיים של הילדים נמדדו באמצעות "שאלון חוזקות וקשיים" (Strengths and Difficulties Questionnaire – SDQ) – שאלון התנהגותי המורכב מ-25 היגדים שנועדו לבחון קשיים רגשיים של ילדים, בעיות התנהגות, היפראקטיביות וקשיי ריכוז וכן קשיים חברתיים. שאלון זה נבחר בשל תוקפו ויכולתו להעריך בעיות התנהגותיות ורגשיות בצורה תקפה ומהימנה. נוסף על כך נמדדה נסיגה רגשית והתנהגותית של ילדים בזמן המלחמה בהשוואה לימים שקדמו לה, כגון הרטבה במיטה, פחד מרעשים, התפרצויות זעם או קושי להירדם. כדי לזהות אם חלה פגיעה בשגרת חייהם של ילדים צעירים נשאלו ההורים גם על משך הזמן שבו הייתה סגורה מסגרת החינוך של ילדיהם. חשוב לציין שדיווחי ההורים על ילדיהם יכולים להיות מוטים.

מצבם הרגשי של ההורים נמדד באמצעות שאלון לדיווח עצמי על מצבם הרגשי במהלך החודש האחרון. השאלון כולל 21 היגדים המודדים שלושה קשיים נפשיים: דיכאון, חרדה וסטריס (Depression, Anxiety and Stress Scale – DASS-21). השאלון כולל שבעה היגדים לגבי כל אחד מהקשיים (תתי-המדדים), והניקוד על כל היגד נע בין 0 ל-3, כאשר 0 מציין "בכלל לא"; 1 – "לפעמים"; 2 – "רוב הזמן"; ו-3 – "תמיד". הניקוד הכולל לכל תת-מדד מחושב כסכום של שבעת ההיגדים, מוכפל ב-2, כך שהטווח הכולל נע בין 0 ל-42, והטווח הכללי לשלושת תתי-המדדים יחד נע בין 0 ל-126.⁷ שאלון זה הוא כלי מחקרי מוכר, תקף ומהימן המשמש מחקרים רבים בעולם.

6 עם זאת, חשוב להדגיש שבניתוחים שמתייחסים לכלל המשפחות שנדגמו שוקללו הנתונים כך שלא יינתן משקל יתר למשפחות מיישובי קו העימות.

7 לפירוט נוסף ראו כאן.

בגל השני של הסקר, עקב מגבלות של משך זמן השאלון, השתמשנו בנוסח מקוצר של שאלון DASS-21. משבעת ההיגדים המודדים כל סוג של קושי נבחרו שלושה היגדים בעלי הטעינות (factor loadings) הגבוהה ביותר בניתוח גורמים. הטווח של כל תת-מדד בגל השני נע בין 0 ל-18 (כאשר הניקוד לכל תת-מדד מחושב כסכום של שלושת ההיגדים, מוכפל ב-2), והטווח הכללי לשלושת תתי-המדדים יחד נע בין 0 ל-54. משום כך, במסמך הנוכחי אנו משווים את מדד DASS-21 בין שני הגלים תוך שימוש במדד המקוצר לשני הגלים.

ההורים נשאלו גם אם בעקבות המלחמה חל שינוי בתפקודם בהיבטים שונים כגון רמת הסבלנות שלהם לילדיהם ורמת התפקוד שלהם בעבודה או בלימודים, ולבסוף נאסף מידע על מאפייני המשפחות, כולל השכלת ההורים, המצב הכלכלי של המשפחה לפני המלחמה ולאחר שפרצה, יישוב המגורים, גודל המשפחה, ועוד. מידע זה סייע לניתוח הקשרים בין מצבם הרגשי של ההורים לבין מאפיינים דמוגרפיים וחברתיים של המשפחות והוסיף הקשר להבנת השפעת המלחמה על המשפחות.